

Sándor Iván

Egy házfal Európában – 2017

– Az eltüntetett jelek üzenete –

(Kornai Jánosnak)

A jel a valóság olyan darabja, amely más jelenségekre is utal.

I.

Ezerkilencszáznegyvenöt januárja utolsó hetében a havat taposva igyekezett Patócs úr a Columbus utca és a Thököly út sarkán lévő fűszerboltjához. Beállt a fagyos burgonyáért várakozók sorába. A kilónyi, amennyi számára is jutott, elegendő volt ahhoz, hogy a hegyeshalmi halálmenetből a véletlenek sorozatában kimenekített édesanyja a romos lakás vaskályháján ebédet készítsen a családnak.

Úgy hallotta, hogy az előző hetekben a környéken nem voltak harcok, mégis amikor végigment a Columbus utcán, a 37-es számú villa falán géppisztolysorozatok nyomait pillantotta meg.

Teltek az évtizedek.

Hetenként kétszer-háromszor is járt arra. Tatarozások, emeletráépítések, ápolott kertek, új kovácsoltvas kerítések. A 37-es számú ház változatlan maradt hét évtizeden át, falán a golyónyomokkal.

Tudta, hogy a jel a valóság olyan darabja, amely más jelenségekre is utal. A néhány másodpercnyi csendben, amíg állt a házfal előtt, úgy érezte, eljutott hozzá a múlt megörzendő üzenete. Nem csak a régmúlté. A golyónyomok mint ha megteltek volna az Idő rájuk rétegződő töredékeivel, mindazzal, ami volt és van. És ebben a villanásnyi eseményben történt valami, amire nem talált szavakat. Hetvenkét év után renoválták a házat. Állványzat, létrák, cementes zsákok, kavicshalmok, malter a falakon. Arra nem talált szavakat, miképpen lehetséges, hogy mégis látja a takarórétegek alatt is nemcsak az egykori, hanem a jelenig nyúló idő üzenő jeleit. Olvasta valamikor: „A legmélyebb érzésekre nincsenek szavak.” (Ionesco)

II.

A huszadik század eseményeiről való beszéd hitelvesztése ellen lázadva George Steiner már ötven éve azt írta: ne tétélezzük fel, hogy a verbális keret az egyedüli és leghatásosabb egy korszak lényegi jegyeinek kifejezésére. „A világ képe sokszor elhúzódik a szavakkal való közölhetőség köreiből...”

A szavak sokszor el is fedik az érzésekben megbúvó valóságot. Akár a malter a házfalon a golyónyomokat. Még erősebben takar a politikai beszéd zűrzavara,

George Steiner erről is írt az újabb nemzedékek előtt ismeretlen fél évszázad előtti kötetében (*Egyre távolabb a szótól – Európa Kiadó*): „Korunkban örület fertőzte meg a politika nyelvét. Nincs olyan otromba hazugság, amely ne lelne buzgó kimondásra, nincs olyan aljas brutalitás, amelynek ne kelne védelmére a historicizmus szófacsarása... életünk még közelebb kerül a káoszhoz, a sötét középkor világa jön ránk.”

Újabb tapasztalataink alapján hozzátehetjük ehhez: a hazugságok, szófacsarások önmaguk botrányos középkorias paródiái.

III.

A tizenötödik század végén Albrecht Dürer vándorútra indul. Eljut Itáliába, a Német-római Birodalom nagyvárosaiba, Németalföldre. Választófejedelmek kegyeit keresi. Otthonra talál V. Miksa császár udvarában. Megfesti portréját. Díszeteket tervez meneteihez.

Kapott-e mindeközben híreket a parasztlázadásokról? A vallásháborúban kölcsönösen lerombolt templomokról? A kifosztott kastélyokról? A sírokkal megtelt temetőkről? Ezrek-tízezrek meneküléséről otthonukból? Nem tudható. Mégis megérezte a korszakot elárasztó nyugtalanságot, a tornyosuló viharfelhőket, a tizenhatodik századi ideológiák, vallások küzdelmeiben eljövendő vasvilágot.

Huszonégy évesen olvassa János apostol látomásainak könyvét. A legenda szerint János apostolnak, miután az életét fenyegető Domitianus császár elől Patmosz szigetére menekült, apokaliptikus látomásai támadtak. Nero korában vagyunk, a tömeges keresztény- és zsidóüldözések idején. A rómaiak vérbe fojtják a felkeléseket, Caesereában egyetlen napon húszezer zsidót mészárolnak le.

Dürer az apostoli látomások alapján elkészíti rézmetszéssorozatát arról, amit megérez a jelenből, megsejt a jövőből. Az *Apokalipszis-sorozat* legismertebb darabja *A négy lovas*. Elöl a halál vágat vasvillával a kezében, a mögötte nyargaló mérleget tart a kezében az ítékezés jelképeként, a harmadik a kardját emeli, a negyedik íjat feszít, a lovak patái alatt az áldozatok.

(Vincent van Gogh feljegyezte, hogy a festő nem azt festi, amit lát, hanem azt, amit érez.)

IV.

Ugyanezekben az években Hyeronimus Bosch hertogenboschi házának magányából ki sem mozdulva festi apokaliptikus képeit, miközben fellobbannak a máglyák, pusztulnak a falvak, halomra ölik egymást a zsoldos katonák, a spanyol Ármádia a hullámsírban, Antwerpenben ezreket végeznek ki, Leiden ostroma idején a holttesteknek már nincs elég sírhely a temetőben.

Ugyanekkor építteti meg II. Fülöp király a madridi Escorial-palotát. Bejárja komor termeit. Parancsára Bosch harminchat festményét függesztik a falakra. Olyan képeket, amelyek apokalipszis-világát az ő uralma inspirálta.

A minden korszakban érvényesülő *kisajátítás* példájára büszkén mutatja a festményeket magas rangú vendégeinek. Nem gondol arra, hogy az ő önkényvilága néz vissza a falakról.

V.

Mit látott Szophoklész maga körül Athénban, amikor Oidipuszát írta, mit, amikor bemutatták? Ritoók Zsigmond erről azt írja, hogy Szophoklész el akarta határolni a maga eszményi városát a szomorú valóságtól. Az ő Athénja nem az, „ahol köpönyegforgatók, kétszínűek, a saját hatalmuk megszállottjai uralkodnak... nem az, amelynek népe esztelen indulatában győztes hadvezéreket végeztet ki, köztük egyik nagyvárosi tevéjének, Periklésznek a fiát, félrelökve még a törvényes előírásokat is... Szophoklész ismerte városát, ahol gyilkos és öngyilkos önzés, bosszúvágy uralkodott, éppúgy, mint máshol...”

És mégis: olyan világot *álmodott* meg az Oidipuszban, amelyben a lét vezérlőeszméje az önfelismerés. A tragédia a látszatokat leplezi le. Az önmegismerés árán való megtisztulást hirdeti hőse és közönsége számára: a *katarzist*.

Van itt egy mindmáig nyitva hagyott kérdés. Mivel nézhetett valójában szembe Oidipusz, hiszen nem tudva követte el vétkeit. Bűneibe az istenek, a sors cselei taszították, hiszen származása titokban volt előtte. A sorsnak, a történelmnek azonban nincs önismerete. Oidipusz katarzisa legfeljebb arra figyelmeztet, hogy miután a „dolgokról” a véletlenek sorozata fellebbenti a fátylat, ne takarjuk el a szemünket.

Ez *hatástalansága* rejtélye. Nem ismerünk példát arra, hogy nézői közül bárki bármikor kiállt volna a *mindenkori* agórára, hogy a világ elé tárja önismeretének eredményeit. Talán ezért dobálták meg tojással a színészeket dicséret helyett, amikor Palladio nagyszerű vicenzai színházában 1584-ben először eljátszották Európában. A társulatnak rövidesen távoznia is kellett a városból.

VI.

1992-ben élet- és pályautójának utolsó éveiben egy nagy színész-rendező szembenézett ezzel és az újabb eseménysorral. Gábor Miklós az Oidipuszt rendezte a fiatalok Független Színházán. „Helyre kell tennünk magunkban Thébát – jegyezze fel Naplójában. – Théba ebben a drámában valódi közösség. Valami lehet, amit mi nem ismerünk... képtelen vagyok ma létrehozni az egyén és »kedves népe« azonosságát, számomra történelmi múlt az olyan idő, amikor az egyén bűne még városok pestisének okozója lehetett...”

De hiszen ama „történelmi múltban” – Ritoók Zsigmondtól is tudhatjuk – sem élt, amiként a történelmi időben sohasem bármely közösségben a megtisztulás igénye. „...nem a mítoszt akartuk feltámasztani – folytatta Gábor Miklós –, hanem azt a közösséget, amelyben él a mítosz. De nem tehetünk úgy, mintha bennünk élne, mert nem él...”

Az egykori Athénban sem élt.

Szegény, szegény Oidipusz. Felvilágosították arról, hogy mit tett (tudatlanul is), mi mindent vitt véghez, de azt nem értette, hogy milyenek a történelmi – minden korban érvényre jutó – sorscselei.

VII.

Ama folyamatos „sorscselekből”, amelyeknek a zsákutcáit többnyire hatalmi erők alakítják ki, születnek meg a mentalitásokat szülő kelepcehelyzetek.

Érvényesen dokumentálják ezt a műalkotások. Aki pillantást akar vetni a magyar történelemben a mentalitásokat kialakító kelepccékre, nézze végig Jancsó Miklós *Szegénylegényekjét*, Radványi Géza *Valahol Európábanját*, Makk Károly *Szerelemjét*, Örkény István *Pistijét*, Papp András–Térey János *Kazamatákját*. Mintha a szimbolikus thébai kapura függesztett figyelmeztetést olvasnánk: „Ismerd meg magad!”

VIII.

Minden kulturális korszak merített az antik értékekből. Őrizte-megújította fogalmait. De amiként Oidipusz alátűnt a kolonoszi homályban, az Idő elhozta az egykori alapértékek elenyészését. Még tart a nagy búcsú. Még próbáljuk követni a vak király utolsó lépteit, de korszakunk lerántja a valóságot takaró álarccokat, és feltáru a Ritoók Zsigmond által leírt egykori Athénhoz hasonló látvány.

Igaz, a búcsú már jó ideje elkezdődött...

...utazásra indul Márai Sándor a múlt század harmincas éveiben. Még visszapillant, nyújtja kezét a veszendő után: „...az utolsó pillanatig, amíg betűt leírnom engedik, tanúskodni akarok arról, hogy volt egykor és volt néhány nemzedék, mely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében... láttam és hallottam Európát, megéltem egy kultúrát... kaphattam-e sokkal többet az élettől?” (*Egy polgár vallomásai*)

Az értelem diadala? A szellem ellenálló ereje? Az athéni demokrácia szophoklészi visszaálmodása, amit két és fél ezer éven át vérben-mocsokban-pusztulásban is őrizni próbáltak az *Őrzők*? Nem árt emlékezni erre az európai demokrácia, a szellem világa elleni mai „lázaság” idején. A nálunk beköszöntő korszak éveiben, amelyről a világszerte elismert-tisztelt magyar tudós adta a leghatározottabb jellemzést: az illiberális demokrácia olyan, mint az ateista pap (Kornai János).

IX.

2017 késő tavaszán, amikor megállt a Columbus utca 37. előtt, a friss vakolat takarórétegei alatt is látni vélte nemcsak a hetvenkét év előtti, de az azóta is eltelt Idő üzenő jeleit. Ottlik Géza írja, hogy Kosztolányi egyik novellájának alakját, útján hasonlóképpen megtorpanva, boldogság járta át, mert felismeri kisgyermekkorának az anyai szeretetből áradó biztonságérzését, azt, hogy amit ismert valaha, megvan sértetlenül, nem illúzió, hanem az élet kiindulópontja, olyan *tárgyalási alap*, amit nem szabad veszni hagyni...

...állt gyermekkorának utcáján a frissen vakolt ház előtt, látta a hajdani és az azóta eltelt Idő töredékeibe sűrűsödő takart nyomokat, érezte a velük való végtelen párbeszéd befejezhetetlenségét, és *másféle* boldogság töltötte el, mint amilyen az Ottlik felidézte hajdani „kosztolányis” érzés volt: annak a felismerése, hogy meg tudta, meg tudja őrizni *együtt*, ami volt, és amiben benne él, hogy minden mindentől elválaszthatatlan, ellenállva a hamisításoknak, az ócska kisajátításoknak, és ez olyan *tárgyalási alap*, „amit nem szabad veszni hagyni”.